

Tornai József-elemzésfüzér

I.

CSÖNDESEN ÉLNEK

Csöndesen élnek a dália-kertben.
Sárga a házuk a domb tetején.
Sárga a dáliák csillaga, állnak
s ringnak, ha szél kavarog magasan.

Csirke fehérlik a drótkerítés közt,
deszka-palánkban két szőke malac;
rossz kocsi zöttyen a mély homok-utcán:
barna ló, vén paraszt, buggyan a por.

Görnyed az ól fölé szürke apám és
olvas anyám eper árnya alatt.
Arca a ráncok bronz hegye-völgye,
csillog az orrán a tört szemüveg

s csillog fejükre a tejszinü felhő:
úszik a kékben, csont-néma hajó.
Végtelen ég. Anyám néha elájul.
Lába, ha ébred, már csak tapogató

ezen a földön. Apám keze puffadt.
Nézi s mutatja, hogy nézzem a bőrt.
Alkonyodik. A nap roncsain állnak:
leng az akác, inog és dül az árny.

(1957–59)

STURM LÁSZLÓ (1967) irodalomtörténész. Szombathelyen egyetemi docens, a *Kortárs* kritikai szerkesztője.

A vers középpontjában: idős házaspár, a költő szülei életük alkonyán. És egy életrend alkonyán, bár az utóbbi nem kap hangsúlyt a versben, legfeljebb hangsúlytalanul, a melankóliába ez is beszüremkedik, illetve annyiban még, hogy vélhetőleg az öregek maguk maradnak az állatokkal.

Ami hangsúlyt kap: az élet elmúlása, áttűnése valami titokzatosan másba. Az első versszak uralkodó színe a sárga. Vonzó szín itt, virághoz kapcsolódik, a házhoz, valamint a Naphoz (a „dáliák csillagához”). Ám a sárga másik elterjedt szimbolikája szerint lehet a rothadás, az elmúlás színe is, ahogy a virágpompa mögött ott a hervadás, a házban pedig a halál felé hajló öregek. (A kettő elválaszthatatlanságának jelentős verse lesz majd a *Minden, ami virágzik*.) A versben mégis a sárga szépsége, napfényessége uralkodik, ami a fenyegető elmúlást is szelídre, sőt reménytelire festi. Bár a nap elmúltával, a sötét közeledtével a bizakodás borzongássá válik. Az elmúlás kétarcúsága végig átjárja a költeményt. Ám itt az elmúlás főleg a kozmikus egységbe kapcsol. Emberi és növényi vetül egymásra az első versszakban. Az élet gyors elmúlása kimondatlanul van jelen mindkettőben, a fönti hatalmakkal való tetszik–nem tetszik egység kimondva. A „magasan” kavargó szél ringatja a dáliákat, a szél hajtotta felhő, a „csontnéma hajó” pedig halált jósol (talán hoz is).

A szél Tornai más verseiben szintén kedvelt motívum, a láthatatlan, de kétségtelenül ható erőt érzékelteti, ha nem is testesíti, de testetleníti meg. A szél, az ugyanekkor tájt keletkezett négysoros szerint, szintén meghaló és feltámadó, maga az ember kozmikus lehetősége: „Meg kell halnom, mint a szélnek, / mikor rengetegbe téved. / S egyszer úgy kell föltámadnom, / mint a szél a tengerparton” (*Mint a szél*). Az *ember belül üres* (1967) újabb példa, hogy a szél lényegi szerepet kap Tornai emberfelfogásában: „Az ember belül üres, / az ember belül üres. // Fekszik a homokon, / fekszik a homokon, / mint a lukas ladik. // Nyikorog a bordái közt, / nyikorog a bordái közt, // amit a szél beszél, / amit a szél beszél, / amit a szél beszél.”

A házaspár valóban „csöndesen” él. Hang csak kívülről, pillanatokra hatol a világukba („rossz kocsí zöttyen”). A panasz se hangos, az apa csak mutatja fiának puffadt kezét. A csönd is csúszik a némaság felé, nem is tudjuk, hasonlóságuk vagy a különbségük nagyobb. Az öreges, lelassult élet még ellentéte-e inkább a halálnak, vagy már stádiuma? Az állás („állnak”), ami az első és az utolsó versszak harmadik sorának végső szavaként érdekes szimmetriát teremt, szinte az élet kifejezője lesz. (A legelső sorbéli „élnekkel” való kancsal egybehangzása, közelsége mintegy kiemeli ezt.) Ugyanakkor a dáliák és az öregek sorsközösségét is újra érzékelteti (az első versszakban a dáliákra, az utolsóban az öregekre vonatkozik). Ami áll, az ringani, lengeni kezd, inog, végül dül. Kéretes jellegűvé teszi a versszerkezetet az is, hogy az első és az utolsó versszak második fele hasonlóan halad az állástól a harmonikus, a kozmosz ritmusára mintegy ráhangolódó mozgás felé. A szimmetria viszont az eltérést is kiugratja. A virágoknál a ringás a végső stádium, az emberi sorsot tovább követő versvégi növényiszimbolika azonban a ringással rokon lengést az ingásig és a dülésig

viszi. A Napot, a nappalt (bár ennek csillagként való megnevezése már az éjt is idézi!) fölváltja az alkony. A színeket, amelyekben tobzódik a vers (sárga, fehér, barna, szürke, kék), fölváltja az árny sötétje.

A halál felé menők némileg már kívül és fölül kerültek az életen. Házuk „domb tetején” sárgállik. De a mindennapi életből is kiveszik még a részüket. Milyen ez a mindennapi élet? Legalábbis milyenek a keretei? Korlátok jellemzik, bezártság, lefelé irányulás, elnyűttség. Jellemző kifejezések: „drótkerítés közt”, „deszka-palánkban”, „görnyed”, „rossz kocsi”, „tört szemüveg”, „mély homok”. Védelmet, rendet, óvó „árnyat” – ideiglenesen – adhatnak ezek a korlátok, de kevés távlatot. A lenti világ gondozása azonban valami fönti megbízást teljesít, az emberben a lent és a fönt egyberendeződhet: „arca a ráncok bronz hegyevölgye”. De még domb és mélyút, hegy és völgy egysége sem igazít el abban, ami forma és korlát nélküli, ami a „végtelen ég”. Az élet nem nagyon ad útmutatást arra, ami a halállal következik.

Az apa inkább állatokat gondoz, az anya inkább már csak olvas. A romlás az apát a kezében éri el, az anyát a figyelmében éri utol. A szülők hol együtt, hol külön jelennek meg. Tevékenységi körük különböző, de a halál „tejszínű felhője”, illetve a kozmikus-természeti lét előtt egybetartoznak. (A felhő a halált formázza, tejszínével azonban az élet kezdetét vetíti a végre.)

Ahogy a két ember együtt is és külön is van, ahogy ember és növény, ember és szél más is, de egy is, ahogy élet és elmúlás egyszerre éles ellentét és egy lényeg két arca, úgy szárazható szét és fonódik mégis egybe a versben a költő életrajzaiban is megtalálható konkrétum, egy életforma, egy táj konkrét valósága ugyanezen mozzanatok szimbólummá sűrűsödésével.

A vers lebegő ritmusa főleg a – néhol szabadon kezelt – daktilusoknak köszönhető. Az így adódó andalító könnyedség érzékelteti, az öreg szülők már túlemelkedtek a földi létezésen, már nagyrészt egy éteribb ütem szabja meg napjaikat. (A versláb a hexametert és vele az eposzt is megidézheti, így sugallva: a halálra készülő élet hősi élet.) A húszból tizennégy sorban az ötödik szótag után áll a metszet, így belejátszik az időmértékbe a hangsúlyos verselés is. Úgy is fölfoghatjuk a fentiek analógiájára, hogy a hagyományosabb, jobban érzett – ütemhangsúlyos – ritmus egyre inkább kihagy, és átadja a helyét egy még nem tökéletesen, de tökéletesebben érvényesülő idegenszerű, de magával ragadó lüktetésnek. Miként a földi az éginek.

II.

ISTENEM, ADJ NEKEM EGY TANYÁT

Istenem, adj nekem egy tanyát az Alföldön,
csak egy nádtetős tanyát, gémeskutat, deszkaasztalt,
csöndet és néha akkora holdat, hogy ne lássam tőle
a halált.

Elüldögélek majd a gádorban este, messzire nézek
a vékony, görbe akácokon át, míg lelegetik
hosszú-hosszú napjaimat fekete lovaidd,
az éjszakák.

(1982)

A tanya a magány és a hagyományos, egyszerű élet helye. A kettő az ima sóhajában a szemlélődő élet vágyába torkollik. (A modern élet talán épp a szemlélődéstől foszt meg?) Ha nem az életrajzból, az életműből is tudjuk, a költő számára az Alföld a gyerekkor és az ifjúság tája. A hozzá való visszatérés egyben az eredethez térés, ami valahogy megkönnyíti vagy egyáltalán lehetővé teszi a szembenézést a véggel. A szemlélődő tekintet számára az esendő környezet mögött fölsejlik a delejező messzeség, a jelenségek mögött a jelentés ígérete. De maga a környezet sem csak esendő, bár a „vékony, görbe” ezt sugallja. A fa, még a közönséges akác is, sőt, Tornai számára talán főleg az akác, üzenetet közvetíthet a felsőbb világokból. Többször leírta, hogy első verse, az első változatában 1942-ben keletkezett *A Hívó Hang* mögött valódi, misztikus erejű élmény rejlik. Ebben a versben olvashatjuk: „magas, vén fa csonka ágán, // virágozik a Nagy Ige, / suhan feléd a Hívó Hang”. A *Tüskésen, sárga-levelesen* című költeményben a halott akácfává válik, a fa a holtak üzenete, egyben az eszményi – költői – lét:

Ha egyszer eltemetnek
a haraszi temetőbe,
az akácfák gyökerei egy idő után
elérik, ami csontomból-húsomból megmarad
és új akácfa vagy bokor
hajt belőlem a vasúti töltés mellett,
honnan az Alföld homoktarajai meglódulnak
Kecskemét, Szabadszállás felé.

Ott állok majd a többi sovány fával,
ahogy mindig szerettem volna,
tüskésen, sárga-levelesen,
s a gyerekkori szelek verseimet fújják
Kecskemét, Szabadszállás felé.

A „hosszú-hosszú” tűnődések kérdések sokaságát szülik, amelyekre csak a halál utáni (éjszakai) világ adhat választ, így az éjszaka, a halál a megnyugvás reményévé lényegül. A lovak élettelisége, szabadsága vetül rá.

Persze riasztó a halál. Mint pusztá megsemmisülés lebénítja a szemlélődést, az életkedvet. Mit jelent az, hogy a halált eltakarja a Hold? Mit jelent itt a Hold? Alighanem a túlvilág, a mégis megőrizhető élet reménysugarát. A túlvilág léte,

a halál utáni folytatás reménye, a transzcendencia átérzése adhat menedéket a haláltudattal szemben. Sőt, ennek léte maga az élet értelme. Miként az elemzett versnél tíz évvel korábbi *Én vagyok a te társad* tanúsítja:

Az ember jött, rátette kezét
a szerelme vállára,
nem vagyok a te társad,
mondta a szerelme.

Az ember a nap felé
fordította arcát,
nem vagyok a te társad,
mondta a nap.

Az ember letérdelt,
megcsókolta a földet,
nem vagyok a te társad,
mondta a föld.

Az ember fölállt, nézte
a homoktetőn a holdat,
én vagyok a te társad,
mondta a halál.

III.

DE PROFUNDIS CLAMAVI...

Tíz asszonyt szerettem,
ezer verset írtam,
tízezer könyv fényén
szívig megvakultam,
hatvannyolc év alján
léte mről-lehulltan,
segíts meg, úristen,
lent vagyok a kútban,
gyere le, szoríts át
se élve, se holtan.

(1998)

A vers a – cím megidézte – zsoltár sóhajszerű egyszerűségét egyesíti a népdaléval. Utóbbi a felező hatos dallama hozza leginkább magával. Ezt a magától értetődő (csak egy sorban nem szabályos) ritmust színezi az időmérték. A vers első hét sora trochaikus (kivéve az ötödik sort, amely csupa hosszú szótaggal festi alá a mélység bejelentését), majd az Istenhez fordulás sorában ellenkezőjére, jambikusra fordul a lejtés, utána pedig értelmezhetetlenné válik, ahogy emberileg beláthatatlan, értelmezhetetlen a remélt isteni szabadítás is.

A verskezdő három tapasztalat, teljesítmény a tíz hatványai szerinti szigorú szabályt sugall. Hármass beigazolódását valami egységes beavatásnak, magát a beteljesedett életet. De hogy illik ehhez a szívig vakulás és az esettség érzése? Találgatni tudunk, beleézésre hagyatkozni. Az elesettség a feladat, az életterv beteljesedése utáni üresség lenne? Az étellel való eltelés utáni csömör, hogy az emberileg elérhető teljesség sem elég végül? Logikusan csak az Istenhez hanyatlás következhet és következik. Vagy a nagy élet és mű matematikája gépiességet, elembertelenedést jelez? A hatvannyolc élesen válik el a másik három kerek számtól: a mű számokkal szimbolizált szabályosságára ütő nem kerek életkor épp a pusztá életnek, magának a személyiségnek az esetlegeségét fedi föl?

A harmadik-negyedik sorban összeáll Tornai paradox világképe, amely az elemi fény-sötét egységben látja oly sokszor az ember által megragadható legfőbb tudást. A kilátástalanság tehát nem zárja ki a reményt: bár az elért, megvalósult formák szétszilálódnak, szétesnek, de ez talán egy újabb, magasabb létfokozat nyitánya. A létvesztés csak érvesztés, amelyben megnyílhat az egyén fölötti, a költő által sokszor magasabb rendűnek láttatott szféra. A kútban levés szintén rejtett esélyt is jelent. Nemcsak a mélységet érzékelteti, de az éltető elemet is. Talán a nagy szükség közeli segítségét ígér.

Feltűnő, hogy az utolsó előtti sorban nem az „ölelj át”, hanem a „szoríts át” kifejezést használja a költő. A finomságnál fontosabb a közelség? Ez is benne van. De a „szoríts át” behoz egy újabb lehetőséget: valami kapun, átjárón való átjutásban nyújtott segítségét.

És miért „se élve, se holtan”? Hát akkor hogyan? Egyrészt jelölheti ez a kifejezés az életfáradtságot, a vers témáját adó (divatos szóval mondva) kikészülést. De tovább is gondolhatjuk. Az élet és a halál benne marad a keletkezés és elmúlás állandó körforgásában. Ahogy a szintén a kilencvenes években írt *A költészet legkényesebb kérdése* fogalmaz: „ebben az ötlettelen / teremtés-pusztítás-taposómalomban”. A „se élve, se holtan” lehet a kiút a körforgásból, nevezzük üdvnek vagy nirvánának. (Tornai hol a keresztény, hol a buddhista szemléletet állítja előtérbe.) A fény-sötét egysége ezt érzékelteti? Vagy épp a körforgást? Fogas kérdés ez is. Mindenesetre az élet betelése és a halál közeledése idején a halál vágyott beteljesítése ad megoldhatatlannak tűnő, kétségbeejtő, de egyben éssen túli reménnyel remélt új távlatot.

IV.

A TÁNCOS ÉG RITMUSÁBA

Ha haldoklom, népdalokat
húzassatok, szívem várja:
hegedű, dob beleszakaszt
a táncos ég ritmusába.

(2004)

A népdalok közismerten nagy ihletői, példái Tornai művészetének. Versben is vall erről, legkifejtettebben talán a *Ha nem volna népdalban*. Itt látszólag egyszerű a képlet. A népdal összhangban van a kozmosz ritmusával, ezért segít majd a végső órán az élet, a szív ritmusát a kozmikushoz igazítani. A halál így egy nagyobb, boldogító egészbe emeli át az embert.

A szóválasztás azonban megint némi többértelműséget csempész be. A „beleszakaszt” azt is jelentheti, hogy megszakítja ez a zene az égi ritmust. Talán az üdvösség nem kozmikus egybeolvadás? Az üdvözítő zene feladata pedig, hogy megszakítsa a természeti körforgás ritmusát: az így ütött résen jut át a lélek a keletkezésen-pusztuláson túlra?

A népköltészet ütemét a magyar fülnek oly ismerős felező nyolcasok éreztetik.

V.

NEM TÚNT FÖL NEKED?

Görömbei Andrásnak 60. születésnapjára

„Ama kései, tékozló remény,
az utolsó, már nem a földet lakja,
mint viharokra emelt nyárderű,
felköltözik a halálos magasba”
(Pilinszky)

Nem tűnt föl neked?

A XX. század végül fölfalta a glóriás fejeket,
de megmaradtak az istenek.

Mindig is voltak,
akik a gondolatért gondolkodtak,
most nincsenek.

Nem tűnt föl neked,
hogy egy kődarabra cserélték föl
a napot,
s az Örökéjből előbújt démonok
kioltották „ama kései, tékozló reményt”,
amelytől a szívünk ragyogott?

(2004)

A címbe emelt kérdés akár csodálkozás is lehet a szellem emberének gyanútlanságán, figyelmetlenségén. Ám inkább, és egy születésnap-i köszöntőhöz illőben, a föltárt baj orvosságát érzékelteti. Talán a közös gondolkodás, az együttes fellépés még javíthat, mentségre lelhet.

A mottónak tett Pilinszky-vers témáját szövi tovább Tornaia a helyzet elmozdulását észrevételezve. Abban is rokon a két vers, hogy mindegyik hangsúlyosan szerepeltet egy-egy idézetet. Tornaia – jelölve – Pilinszkyt idézi, Pilinszky a „viharakra emelt nyárderűvel” – jelöletlenül – Németh Lászlót.

Mi a baj a világgal? Hogy „fölfal”: ész nélkül fogyaszt, csak azt érzi magáénak, amit megeszik, ami megehető. A gondolat, a szemlélődés öröme így természetesen kivész belőle. A szemlélődő emberekkel együtt vesznek ki a világból azok, akik képesek voltak ég és föld, ember és Isten között közvetíteni, égi és földi egyensúlyát elérni. Illetve akik inkább az ég felé figyelve ellensúlyozták a nagyobb rész földhözragadtságát. Az esszéista Tornaival értelmezhetjük a költő Tornait. *Mágia és metafizika* című kötetének (Kráter, 1995) címadó esszéjében írja: „A Nyugatnak két évezreden át éppen az volt az utolérhetetlenül nagy ereje, hogy két alternatíva: egy pragmatikus meg egy platonikus küzdött, küszködött benne egymással. Most mintha a pragmatikus, a technikai, a csak kényelmi és anyagi győzött volna a másikon. Nyugat-Európa teljesen kifelé fordult. Nem képes már a belső eszmélődésre, pedig évszázadokon át mindig képes volt rá, ezért válhatott a világ mozgatóerejű kontinensévé” (81). Az ideális, a transzcendens nélkül elhal a fény, se kint (a kozmoszban, a Napban), se bent (a szívben) nincs ragyogás. Felborul a fény és a sötét termékeny egyensúlya, és a démoni terméketlenség, a testi-lelki szárazság uralkodik el.

Kik azok a megmaradó „istenek”? Maga a transzcendencia, amely láthatatlanná válva is van. Vagy: az emberi többletvágy, teremtőerő, amely azonban irányát veszítve eltéved, démoni erővé válik.

TAVASZI HOLDTÖLTE

1

JOB B VOLNA NEM ÉLNI

Ló szöktet át zöld csillagon,
nyugatra billen árnya:
a földet emlékül hagyom
egy szép halforma nyárra.
A megrepedt felhőkön át
lassan bugyog a holdlé:
betört, lakatlan koponyád
máris egy vézna póké.

Jobb volna nem élni, de hogy
pusztuljon, aki holtan
röptet a fején kalapot
a tükörvárosokban?
Egy szivarozó katona
füstölve száll az égen:
idegen fogak hegysora
őrzi minden beszédem.

2

FÖLZUHANÓ SIRÁLYOK

Te szívbeloccsanó zene:
fölsruhanó sirályok,
csak szárnyat nyitni kellene,
de semmit sem csinállok.
Ó, félelmetes seregek:
a szélben ezüstnyárfa,
Rózsika inget tereget
egy gyermekkori vágyra.

A földbe krumplinak bujok:
lehettem volna ember.
Ingnak a kesztyűk és padok
a tejföl-puha gyeppel.
Szerelmünk nem volt hegyitűz,
csak íny, csak illat és bőr,
de becézz, simogass vagy üss:
boldog vagy büntetésből.

REGGEL, FÜGGÖNY HULL

Csak egy tükörbe nézz bele,
 a többit is szeretnéd.
 Szakad a semmi gyíkfeje,
 tépik kislány-kezecskék.
 Egy ág bejött az ablakon.
 Ordíts rá: ne bánts, menj ki!
 De lehet-e, mint a barom
 egy lepkét nem szeretni?

Szivem, mit akarunk, szivem?
 Rózsató lesz a hátam.
 Béka tapos az istenen,
 hogy sír a kék mocsárban.
 A vázában rajongva áll,
 pattog-villan a barka:
 reggel, függöny hull, fény-dagály,
 vonat gördül szavadba.

HÉT BÁLVÁNY KÖZÖTT

Az eget befújták a nők
 havasra és pirosra:
 selyempapiros-levegőt
 gyömöszölsz mellkasodba.
 Gyakran inog a mennyezet,
 megtántorul a kályha;
 vadássz a ködfoltok felett
 lakó vörös madárra.

Krokodil-pofájú vihar
 a füsttengert kiissza:
 ragyog megkövült ég-taraj
 gyerekes titkainkra.
 Hét bálvány között evezek
 a vízre loncvirág dűl.
 Itt állt, de fölbukfencezett
 a féllábú világűr.

JÓZANODÁS ÉS BÓDULAT

Surranj, pilóta-nép, tovább,
 rövid az év pórása;
 a tavaszt álszent ibolyák
 feszítik keresztfára.
 Felhőbugyrokka változom:
 narancs és tragikus-kék
 bojtok simuló falakon,
 lent harangos völgy: húsvét.

Hús szíromtetők omlanak,
 lendül helyükbe másik:
 józanodás és bódulat
 virítja orgonáit.
 Hogy meddig szaladsz, nem tudod,
 csak moccanni lehessen;
 hernyó-szőrű pillanatok
 csiklandozzák a testem.

A KÖRTEFA MEGINDUL

Kint állsz, míg megcsókol a dér,
 hogy gondolkozz: miért vagy?
 A mennybolt kabátot cserél:
 hazugság minden évszak.
 Üveggel rakott szekerek
 csörömpölve borulnak,
 vastag esőkön át megyek,
 csak a remény búcsúztat.

Szerettem volna játszani
 tökéletes hajaddal,
 ó, irgalom fegyverei:
 a szomorúság meghal.
 Szépség ellen és szenvedés
 ellen nincs más segítség:
 a körtefa megindul és
 szétszórja habos ingét.

(1962)

Tornai azt valósítja meg ebben a versében, amit varázséneknek hív, és amit esszében részletesebben József Attila *Klárisok*ját elemezve taglal. Miután saját költészetét is rendre mint ősi és modern egységét határozza meg, nyilvánvaló a saját verseszmény közelsége a költőelődj jellemzésében: „József Attila egyszerre kifinomult és barbár, népi és városi, mágikus és intellektuális, sőt filozofikus [...] Versfölfogása is több, de legalább két világból ered: a legősibb népköltészeti gyökerekhez, a hagyomány irodalmi útmutatásaihoz ugyanúgy kötődik, mint az expresszionista, szürrealista, asszociatív jellegű alkotásmódokhoz. Az utóbbiak közös sajátága, hogy egy-egy emberi átélés vagy létérzés ábrázolásához nincs szükségük az élmény egész folyamatának rögzítésére. A különféle népek ősi költészete példa arra, hogy nagy, sorsdöntő történéseink kifejezésére a legfontosabb mozzanatok följegyzése is elég” (Tornai József: József Attila egy varázséneke = Tornai József: *Az ihlet sötét és világos foltjai*. Bp., 1982, Gondolat, 53).

Tornai a *Klárisokat* mint a férfi-nő kapcsolat esszenciáját értelmezi. Akár a *Tavaszi holdtöltét* is kihegyezhetnénk valószínűleg erre (az állatok sokasága – a lótól a hernyóig – eleve az ösztönösség erejét sejteti). Én egy kicsit más hangsúlyokat állítok előtérbe, de ez is jelzi, hogy az ilyen sokértelmű, talányos szövegek számos képzetkört nyithatnak föl. Megközelítésük nehéz, de jó művek esetén ez nem nagy ár a szinte végtelen jelentésgazdagságért.

A *Tavaszi holdtöltén* kimutatható József Attila hatása a motívumok szintjén is. Az „ezüstnyárfa”, a „vonat” éppúgy rá utalhat, mint a „boldog vagy bűntetésből” vagy az elvont és a konkrét egyesítése: „Szakad a semmi gyík-feje”. Alighanem szintén ösztönző példa lehetett Weöres Sándor költészete, az ő többrészes kompozíciói. Az érzéki, földi világ vonzása („Csak egy tükörbe nézz bele, / a többit is szeretnéd”) könnyen köthető a 3. *szimfónia* világához („kivánsz-e bucsuzni, mondd, / vagy itt lenn jobb a helyed?”). Közlebbi kortársai, Nagy László és Juhász Ferenc hosszúversei sem hagyhatók figyelmen kívül, és nyilván még sorolhatnánk (az első rész alcíme például Kosztolányi emlékezetes sorával felel). De a sok hatás ellenére vagy épp azok eredményeképpen, az átfogó látásmódnak köszönhetően, a *Tavaszi holdtölte* önálló, az említettekhez sem méltatlan költemény.

Már a cím sokféle tárul, hiszen sem a vers nem igazán értelmezi a címet, sem a cím a verset. Legalábbis nem a megszokott, egyértelmű módon. A tavasz ott van az ablakon bebújó ágba, a barkában, ibolyában, orgonában és a körtevirágzásban. A húsvéti hangoltság is ki-kiütözik a sorokból. A holdtölte szintén valami beteljesülést, teljességet ígér, viszont hogy ez a teljesség a holdhoz kötődik, az egésznek valami titokzatos, akár baljós árnyalatot ad. Tornainál, az *Istenem, adj nekem egy tanyát* is igazolja, a Hold gyakran a túlvilághoz, a rejtélyes transzcendenciához kötődik. Csak még egy példa az ott idézettekhez: „elvitték holdas, pusztá világba, / ahol a csönd az isten álma” (*Isten álma*). Ha azt mondjuk, hogy a vers címe a világot újjászülő megfoghatatlanról szól, talán nem jutunk tévútra, igaz, az ilyen egyetemes keret szinte bármire ráhúzható. Mindenesetre kitekintés nyílik ebből a szemszögből a költő számos „filozófiai hittel” átjárt

versére. Az *Isten nagy csöndessége* hasonlóan szán szerepet a Holdnak, a „megkövült égtarajra” ott „a jég-fogú csillagok” felelnek, szó van koponyába pillantásról, és mindenekelőtt a fák emberit meghaladó bölcsességéről: „Holdra nézek, jég-fogú csillagokra, / többet tud nálam egy olajfa!” (Maga Isten jelenik meg fa képében *A néma, óriás isten-fában.*)

A kozmikus szarkofágban a tetszhalott létezés fogalmazódik meg a keleti bölcsesség fényében: „mert igaz, amit Buddha mond: / félig élő s félig halott vagyok”. Az *én legelvontabb énem* pedig semmi és teljesség egybenállását, isteni paradoxonát mondja ki: „ő a szentek szentje, a semmik semmije, / akit a misztikusok »megtelt ürességeként« ismernek meg”.

A Szabó Lőrinc óta elfogadott szabadon kezelt jambusok sodrása, a képek meglepő kapcsolatai hamar megragadják az olvasót. De miről is van itt szó? Bizonytalan néha, ki beszél, kit szólít meg, hogyan gondolható tovább az erősen kihagyásos szerkezet, milyen rendszerbe illeszthetők a képek. Rögtön az elején: milyen ló, milyen csillag, melyiknek az árnya? Tágas a képzettársítások köre, de ha egy kör összeáll az olvasóban, már érvényes a vers – és lehet újabb körívek húzásával próbálkozni.

A ló az életerőt, szépséget szokta kifejezni. A vers keletkezése idején leginkább Nagy László volt ismert ilyen értelmű ló-motívumairól, hatását Tornai sem kerülte, mért is kerülte volna el. A ló itt is az emberben és a tavaszban kifejeződő élettendületet testesítheti meg. A zöld csillag pedig legyen a föld (két sor múlva már a „föld” szó szerepel). A föld ilyen körülírása a talányfejtés mellett a kozmikus szemlélet tágasságával hoz többletet az egyértelműbb megnevezéshez képest. Vagyis az életerő irányít az életben. A nyugatra billenő árnyék azonban az életteliség mellé rögtön hozzárendeli a szükségszerű elmúlást (legyen az árny akár a lóé, akár a földé). Az elmúlás „árnyékát” logikusan követi a hagyakozás. A földi életet a költő számára egy szép nyár sűríti magába? És ott van még a titokzatos jelző: „halformájú nyárra”. Elsikló-eltűnő a nyár? Vagy horgászással telt? Vagy jézusi, megváltó szimbólumot hordoz itt a szó, valamiféle megszabadító nyárról van szó? Az sem derül ki, egy elmúlt nyár emlékeről van-e szó, vagy egy eljövendőőről.

A megrepedt felhőket talán a ló szökése törte be: az életerő túlsága hívja ki a fokozott haláltudatot. A holdlé bugyogása a fentiek szellemében leginkább a haláltudat, a transzcendencia beáramlása, aminek következtében a testi létezés értéktelennek tűnik föl. Az élet leértékelődik a transzcendencia távlatában. Viszont a világi káprázatok („tükrök”) közt levő ember, akit ráadásul – a szivarozó katona kissé sablonos felbukkanásával jelzett – külső kényszerek is egy lényegétől idegen élet felé készítenek, nem igazi életét éli, ezért nincs fölkészülve az élet helyes elhagyására.

A ciklus második darabja az isteni-kozmikus magasság-mélység hívását a szív, a zene és a szárnyalás révén érzékelteti, ezek paradoxonával. Az emberi nehézkedés, restség viszont ellenáll. Így a természet is ellenséggé, „félelmetes sereggé” válik. A gyerekkor eszményei pedig haszonelvűséggé kopnak:

„Rózsika inget tereget / egy gyermekkori vágyra”. Bár a teregetésben, a becézett női névben intimitást érzünk, kedvességet, ezért vehetjük a két sort vágy és valóság valamiféle egyensúlyának is.

A kudarc emberalatti létre kárhozzat, földalattira. A valóság elbizonytalanodása, „megingása” többször fölbukkan még (a második sor „billenése” vehető ide és a negyedik darab első versszakából: „Gyakran inog a mennyezet, / megtántorul a kályha”. Az viszont megfajthetetlen számomra, miért kesztyűk és padok inganak, miért tejfölszerű a gyep (az utóbbiak még hagyján, de a kesztyű teljesen váratlan.) A szerelem – az emberi kapcsolatok legfelfokozottabb állapota – ezek után csak külsőséges, érzéki lehet. Az általa elért boldogság elvon az igazi céltől, az igazi felszárnyalástól.

A költő a harmadik vers első soraival – „Csak egy tükörbe nézz bele, / a többit is szeretnéd” – a földi káprázatok hatalmát ismeri be. A tükör ad ugyan önismeretet, de mindig csak egyoldalút, a teljességet pedig az egyoldalú képek halmozásától reméli. Ez lenne a káprázat csapdája? A csak felszínt mutató tükrök világában a transzcendencia, a telített üresség ijesztő (gyíkféjű) semminek minősül. Már a gyerekkorban jelentkeznek a földre nyomó, magasságot kifosztó vágyak: „Szakad a semmi gyíkféje, / tépik kislány-kezeckék”. A természet, ami az egész néminemű igényét mégis behozza (szobányira zsugorodott) világunkba, újfent ellenségnek, legalábbis zavarónak látszik. De olyan könnyen nem utasítható el, a szépsége vonz magához akaratumk ellenére: „Egy ág bejött az ablakon. / Ordíts rá: ne bánts, menj ki! / De lehet-e, mint a barom / egy lepkeket nem szeretni?”

Ellentétes törekvések osztják meg az embert, a legmélyebbre, a szívig hatolva. A rész legyőzi az egészt, az alantas a fenségeset, az égi kék mocsárrá züllik. De a hát rózsatővé alakulása úgy értelmezhető, hogy öntudatlanul, látatlanul kísér a szépség vágya, hiába tagad a tudat, az életmód. A természet végül mégis behatol a szobába, és újjászületést ígér. Jön a reggel, jön a fény – de a vonat fenyegetést jelent a feltámadt reményre.

A *Hét bálvány között* című negyedik részben (a 2017-es válogatott versekben helytelenül négy szerepel a hét helyett, az első sorban pedig „befutják” a „befújták” helyett) a nők utáni vágy, a vágyak elfedik a valódi eget (hol lefagyasztják, hol piros izzásig hevítik a férfit). Az egész létezés finomkodóan mesterkél, „selyempapíros-levegő”. Elvész a távlat, de azért van remény a magasságra. (Vagy csak a magasság pusztítására?) A valóság azonban előbb-utóbb jelentkezik, a káprázatokba zárkózók számára leginkább katasztrófaként. És akkor kiderül, fontosnak hitt ügyeink gyermegek. A valósághoz pedig nincs kulcsunk, ezért fenyegető. Az istenek helyett imádott bálványokat elkerülve tudunk tovább haladni. Az ideális, kozmikus oldalt megtagadó élet „fél lábú”, a korábbi ingás immár fölbukfencezéssé fokozódott.

Az ötödik vers „pilóta-népe” alighanem a magasság vágyáról le nem mondó ember, aki csak a többségtől különülve, „surranva” igyekezhet célja felé. Az ibolyák „álszentek”, mert csak szentimentális szépélgést kínálnak a húsvét

igazi – de áldozatot, szenvedést követelő – öröme helyett. Ha a magasba törekvő azonosul a természeti-kozmosz jelentéssel, nagysággal, vállalja a tragédia áldozatát, akkor eljőhet a húsvét. Jön azonban a szokásos ellenérv, hullámvölgy: bár a szépség folytonos múlása józanít, de ugyanilyen folytonos keletkezése újra és újra elbódít, nehéz kitörni ebből a körből. A bizonytalan kimenetelű erőfeszítés a pillanat izgalmához vezet, ha ez az állandó undort, megbánást jelenti is. Ugyanakkor az undorban, a „hernyóban” valahogy ott van a remény is, a harmadik versben emlegetett „lepke”.

A befejező részben: „hazugság minden évszak”. A változás, a változatosság meghamisítja, elfedi az egy, az égbolt állandóságát. A változatosságba vetett remények illúziók, melyek mint az üveg törnek össze. Az illúziókkal szemben megtalált út nem tűnik vonzónak, olyan mintha „vastag esőkön át” kéne menni, de részes lehet az immár valódi értékeket láttató reményben.

A vágyat kíséri a szomorúság, vagy a vágy kudarcát? Mindenesetre az irgalom mutatkozik igaznak a vágygal szemben.

A káprázatvilágba rántó, vágyak labirintusába záró, szükségszerűen szenvedésbe torkolló „szépség” ellenében a meginduló körtefa csodás példázata áll. A szépség birtoklása tévútra visz. A helyes út birtokolja a szépséget (a virágzást), de azt rögtön föl is áldozza. Az áldozat, az önzetlenség (esetleg keletiesen: éntelenség) lenne a helyes út, de talán ez is csak kegyelmi csodával és (vagy) énen túl emelő extázissal együtt? (Az égbe szökő állati életerő, majd a korlátok felismerése és végül az áldozat vállalása nyilván számos művel teremt kapcsolatot. Nagy László *Csodafiú-szarvasával* mindenképpen.)

A körtefa ingében visszavillan a „Rózsika inget tereget” sor: az ottani pragmatizmust adja föl, azon lép túl a záró példázat. A körtefa megindulása pedig olyan, mintha fél lábbal indulna meg valaki, mintha a „fállábú világúr” indulna meg: a sérült világ előtt is ott a helyes élet lehetősége.

Hát így bomlik ki a vers jelentése, ha az elvétett valóságot, a magasabb létértelem utáni vágyat, a modernség kritikáját állítjuk középpontba. Az ilyen vers („varázsvers”) esetében azonban a hangsúlyok megválasztása fokozottan függ az olvasótól. Talán épp az értelemért való küzdelem hat rá varázsként.